

1991.

(Novosadsko tihožitje)

Šetam se, polako, na bulevaru. Pored mene tutnje ambulantna kola. Ali Novi Sad se ipak kupa u svetlosti. Samo onaj ko dobro poznaje svakodnevni život bulevara može primetiti da su roletne na prozorima stambenih zgrada spuštene, kao da nikog nema kod kuće. Noću, kad nasumice kupe rezerviste, u stanovima ne titra ni plavičasta svetlost televizora, građani se skrivaju. Sutra ću nabaviti nove baterije da u uglu svoje sobe pročitam nekoliko stranica i pribeležim nekoliko rečenica. Krajnje je vreme da napravim stroži odbir lektire i da uronim u nekoliko knjiga koje nisu izvikane. Kad se prozori zamrače, kad ulice opuste, kad se knjige čitaju pri slabašnoj svetlosti, pomodno upodobljeni književni saloni deluju odvratno.

(Nabavka)

Sa zembiljem u ruci obilazim prodavnice. U Novom Sadu nema jogurta, svežeg mleka. Nadležni izjavljaju: većinu od tridesetak hiljada srpskih izbeglica iz Hrvatske čine deca, potrošnja mleka je naglo skočila. Crveni krst nastoji da nabavi mleko u prahu. Prodavačica bez i najmanjeg znaka uzbuđenja

objašnjava situaciju jednoj očito stalnoj mušteriji. Ima i većih problema, dodaje na kraju. Polasci gradskih autobusa su proređeni. Međugradski saobraćaj je nesiguran. Vozovi se zaustavljaju na otvorenoj pruzi. Kasirka spretnim prstima munjevito prebrojava novac, u jednom trenutku suknja joj se povuče nagore, zabravljam oči na njenim kolenima. Kad potom zbunjeno dignem glavu, naši pogledi se susreću, ona spušta svežanj novčanica u kasu, ovlaš spušta svoj dlan na moju nadlanicu, kao da želi da me uteši. Poznajemo se iz viđenja, godinama u ovoj prodavnici kupujem hleb, mleko i nareske, i kao da je to najnormalnije, za manje od minuta dogovorimo sastanak. U sobi je ugasila svetlo, bila je požudna i strastvena, rekla je da se boji, jer mleko ne daju deci nego ga šalju na front. Sve više nepoznatih ljudi svraća u prodavnicu; srećna je već i ako neki stari poznanik zaboravi pogled na njenim oblinama. Kupujete samo deset deka salame. Znam da ste i vi usamljeni, dodaje plašljivo.

(Sjaj i raspad)

Pristižu u Novi Sad strani novinari. Žale se: javni toaleti građanskim ratom zahvaćene zemlje nepodnošljivo su prljavi. U restoranu trešti muzika. Svi su preglasni. Ali očito su i začuđeni, u jednoj delikatesnoj prodavnici otkrili su engleski čaj. U izlozima paradiraju francuski parfemi. U hotelu, konobar im se obraća na engleskom. Novinari se teško snalaze u predistoriji građanskog rata, ali sad to nije važno. Balkan liferuje senzacije. Od domorodaca traže kratke, jednoznačne odgovore. Mogu da se izjasnim pro ili

contra, ali odmah. „Urednik namerava da posveti četiri stranice vašem građanskom ratu”, kažu. „Da li je istina da jedni drugima vadite oči? Da čerečite jedni druge?” Uključuju kasetofon, od tog trenutka i ja sam možda urođenik u njihovim očima. Kako da im ispričam ono o čemu bih mogao samo da mucam, što ni sam, zapravo, ne razumem u potpunosti? Najviše me užasavaju oni iracionalni preokreti koji nastaju u emotivnoj sferi. Ona nepomirljiva suprotstavljenost osećanja i duha, koja se javlja u čoveku. Susrećem starog poznanika, znalca francuske kulture, poznaje svaku parisku knjižaru, i ni danas nema dela važnijeg francuskog autora koje mu ne bi bilo poznato. Beskrajn je prezir s kojim progovara o dnevnoj politici. Najradije bi, kaže, živeo u Francuskoj. Iskreno mu je žao što se nije rodio kao Francuz. Istovremeno, bez i najmanjeg znaka kolebanja, izjavljuje da je u svakom trenutku spreman da pogine u krajiškim brdima. U Barbaricumu su drugačiji zakoni života, kaže. U drugima, pak, pod uticajem jezivog razočaranja u ideale poslednjih decenija, narasta razorni nihilizam. Mnogi okrivljuju razum, smatrajući da ih je u ćorsokak oterala namera racionalne popravke društva, pa se sada iz inata priklanjaju iracionalizmu, verujući da će im to pripomoći da se probiju kroz naslage laži. Slom jugoslovenskog socijalizma imao je teže posledice nego u ostalim socijalističkim zemljama. Ovde je spoljašnji sjaj bio veći, a unutrašnja trulež fatalnija. Bojim se da jedan budući prekid vatre neće pomiriti intelekt i emocije, um i nagone, nego će osloboditi nove, još jezivije destruktivne sile. Agonija partijske države usidрила se u našim nervnim ćelijama. Ono

što je ranije u javnom životu bilo primorano da se prikriva, jer su se svi plašili doušnika, sad se u ogoljenoj formi ispoljava u ličnosti – meditiram tako, više za sebe. Novinara to ne zanima, propitkuje me o četnicima i ustašama. Upetljavam se u nijanse, u istoriju koja je dugo bila brižno prikriivena iza teških zavesa. Zapadni novinari smeću s uma da smo svilu za te zavesa dobili upravo od njih, najčešće na poklon. I u međuvremenu, razmišljam o balkanskim mitovima, na čijim sam uspenušanim talasima decenijama živeo.

(Brzometna edukacija gospode)

Zaustavljam se u centru Novog Sada, posmatram protestno okupljanje žena protiv rata. Zar je moguće da još nije sve izgubljeno? Kada jednom oružje bude utihnulo, na najmirnijoj, najpitomijoj tački grada treba podići spomenik ženi koja protestuje. Posve je neizvesno hoću li doživeti taj dan. Opraštam svakoj ženi koju sam beznadežno voleo i koja me, zauzvrat, nije udostojila nijednim nežnim pogledom. Ljudi od autoriteta, ugleda – bolno je što među njima ima i nekadašnjih prijatelja – sada se već međusobno ljubazno oslovljavaju sa gospodine, na skraćenim kursovima uvežbavaju gospodski bonton, a potom, iz svojih ugodno zagrejanih kabineta, proglašavaju degenericima, defetistima, nacionalnim izdajnicima i trulim liberalima žene koje, po kiši, protestuju protiv rata. Nama je rat neophodan, viču, i njihovi usklici odjekuju iz novina, s televizijskih ekrana. Neka samo rastu brda leševa, neka pobedi istina! Tako govore

funkcioneri koji nisu rodili nijedno dete. Budi se u meni autor *Judite*. U toj drami samo je još jedna dvadesetdvo godišnja devojka u stanju da protestuje. I ona je završila baš onako bedno kao što su završili svi autentični protesti. Grad će izreći neporecivi verдикт: ona je obična drolja. Istu logiku susrećemo i sada. Ne zavaravam sebe. Živeo sam u svetu u kojem su samo oprezni iščekivači, lukavi flegmatici ostali čisti. Sudbina svih onih koji su digli svoj glas protiv daleko je teža. Odbijaju laž, čak i kada slute: istina je dokučiva samo po cenu krivudavih, zaobilaznih puteva. Ljude koji tragaju za istinom čeka mnogo nesporazuma u ovoj fantomskoj zemlji. Današnje *Judite* ne dospevaju tako lako u posed istine kao oni koji je mnogo kasnije, kada opasnost već mine, obaraju poput divljači, propešći se njome kao kakvim trofejom.

(Banket u Budimpešti)

Posmatram severnom svetlošću obasjanu noć, nema mesečine, i zvezde su prekrivene oblacima; nebo se ne cakli ni od odsjaja gradskih svetiljki, ali u vazduhu ipak treperi nekakva plavičastobela svetlost nepoznata porekla. Ovu iskričavu izmaglicu preseca plavi odsev kola Hitne pomoći. Deseti put su već potpisali primirje, međutim, oružje odjekuje sve jače, broj mrtvih je nepoznat, ali se zna da je veći od onoga što obična spisateljska mašta može i da pretpostavi. Noću odvođe mladiće u vojsku. Muškarci se kriju. Žene ostaju, čuvaju kuću, decu. Pita me jedna poznanica imam li kome šta da poručim u Pešti. Jer žene mogu da putuju u inostranstvo i bez specijalne

dozvole vojnih vlasti, i ona putuje samo do Kelebije, gde je, na jednom parkingu, čeka muž. U poštanskom sandučetu zatičem mesečni *Glasnik* Mađarskog saveza pisaca. Neki moji prijatelji, generacijski drugovi, učestvuju na književnoj večeri pisaca izbeglica. Uvodno slovo itd. Čudni dani, uzburkani dani. Pre neki dan mobilisali su i jednog mog poznanika, napunio je već pedesetu godinu. Artiljerac. Čujem da ih vode pod Vukovar. Moja uobrazilja postala je nezaštićena. Tako i živim: sa zarobljenom uobraziljom. Lakše pišem ako znam da su deca u susednoj sobi. Već i ta okolnost daje mi izvesnu sigurnost. Telefon ćuti. Uveče kroz prozor piljim u pustu ulicu, ustrajno posmatram igru senki. Ova nepoznata, sablasno raspršena svetlina poručuje: s druge strane Dunava duše nesahranjenih mrtvaca uznose se na nebo. Na novosadskom groblju sve je više humki bez oznaka, bez cveća. „Hajde da pričamo o nečemu drugom“, čujem najčešće na ulici, u autobusu, u prodavnicama. Ljudi su u pravu. Nemam nikakvu poruku. Pričajmo o nečemu drugom. Bežim. U sebe.

(U Zmaj Jovinoj ulici)

Obuzet raznorodnim strepnjama, koračam novosadskim ulicama. Dao sam sebi izlaz večeras. Nisam u stanju da se iz večeri u veče zakopam u rad... Stižem u Zmaj Jovinu ulicu, da pogledam uživo izvođeni tv-dnevnik opozicione inteligencije, u kojem sam pre nekoliko dana i sam učestvovao i, priznajem, dok sam stajao pred otvorenim prozorom – pomalo me je bio strah. Novosađani su nazvali „prozorom“ taj živi tv-

-dnevnik jer se njegovi saradnici jednostavno smenjuju pred jednim prozorom i ljudima koji se na ulici okupe pričaju ono što drugde ne mogu reći. Opozicionarskom habitusu oduvek je i bilo imanentno narušavanje forme, i ne treba se stideti ni toga što se avangardna stremljenja često neslavno završavaju, poput mnogih drugih obećavajućih, lepih stvari. Posle završetka „dnevnika”, nailazim na jednog od njegovih urednika. Žali se da su računali na učešće više jugoslovenskih mađarskih pisaca, ali oni kao da nisu spremni da rizikuju. Zbunjen sam, ćutim, i u glavi mi se vrzmaju reči Gabora Gala:¹ „Novi narod, onaj u duhu antičke Grčke, bićemo tek kad između sebe budemo ostvarili – i na taj način isijavali na druge – demokratiju. Ili ćemo nestati.” Odlazim kući. Stojim iza zamračenog prozora i posmatram bulevar po kojem jure vojna sanitetska vozila. U poslednje vreme okolina utihne već u prvi sumrak, i u tihim noćima, sam, sasvim sam, slušam potmulo brujanje vojnih aviona. Ili samo umišljam stvari? Uzimam u ruke dnevničke beleške Đule Ilješa,² razmišljam o njegovoj pohvali zaštitničkim energijama koje se rađaju pod pritiskom jezičke asimilacije. „Ipak, ne bi nikako valjalo da na uobličavanje ovakvih organskih zajednica utiču samo ove spoljne sile negativnog predznaka. Srećom, ima i unutrašnjih, pozitivnih.” Na osnovu iskustva današnjeg dana, pitam se šta bi moglo da bude ovo pozitivno iskustvo, ovde i sada. Šta da emitujemo iz sebe? Gde je taj manjinski „grčki” duh? U Zmaj Jovi-

¹ Gábor Gál (1891–1954), publicista, urednik, književni kritičar.

² Gyula Illyés (1902–1983), pesnik, prozni i dramski pisac, esejista.

noj ulici? Ili u Pešti, na književnoj večeri izbeglica, na kojoj se čuje glas mojih vršnjaka? Aplauz zahvalnosti, zatim prijatna konverzacija, možda uz čašu vina? Sto dilema pomalja se svakoga dana, dakle, za samo jedan dan moguće je pasti u stotinu zabluda. Šanse idealne odluke su minimalne. I šta nam onda preostaje? Samo zaštitne energije koje, i u Ilješevim dnevničkim beleškama, mogu da budu utešne samo po onome: „Što gore, to bolje.” Ili pak ono trenutno narogušeno ćutanje koje će se razmetati naknadnom mudrošću? Ili povlačenje u dobrovoljnu izolaciju?

(Na granici Srednje Evrope i Balkana)

Svakodnevno prelazim autobusom s bačvanske strane u Srem. Moj pogled instinktivno traži Dunav. Okrećem se čas prema Bačkoj Palanci, čas prema Petrovaradinu. Reka u poslednje vreme izbacuje leševe na svoje obale. Jutros je površina reke svetlucava, blago namreškana, umorni sunčevi zraci se neodgovorno poigravaju s njenim talasima. Prisećam se knjige Klaudija Magrisa³ o Dunavu: pišući o ovom delu reke, u najboljem slučaju, autor navodi nekoliko površnih anegdota. Nije osetio demonsku silu skrivenu u reci koja tromo protiče koritom nekadašnjeg Panskog mora. Za njega je Dunav samo do Beča prava reka, ona se zatim postepeno sužava, i dok stigne u ove krajeve, pretvara se u bezobalni potok koji krivuda među beskrajnim močvarama. Međutim, u susretu Srednje Evrope i Balkana ima više mistike nego u izvorištu ove reke, gde je Magris tražio mistiku.

---

³ Claudio Magris (1939), esejista i prozni pisac.

Oba su svet za sebe, svaki u svojoj nepredvidljivosti, ali međusobno pomešani, oni su sablasno privlačni, poput virova zloslutni, čak i kad na površini ove lenje vodene mase igravo svetlucaju bele kreste talasića. Iznad novosadskog mosta primetno se mešaju dve vazdušne struje, duboko udahnem i iz jedne, i iz druge, ponekad me njihova magnetski privlačna mistika omamljuje; neobuzdano, isprekidano su prolazile godine, nismo imali vremena ni za kakve pomodne infantilizme, za sjajno ispolirane stilske vežbe konsolidacije. Balkanski delirijum i panonska metastaza haotično su se izmešali u meni.

(Šibicari)

Pred zdanjem novosadskog sportskog centra studenti s ličnom kartom u ruci stoje u redu da bi stavljanjem svog potpisa na peticiju zatražili da parlament raspiše referendum o tome želi li stanovništvo da učestvuje u ratu ili ne. Potrebno je sakupiti sto hiljada potpisa. Sto hiljada potpisa prikupljenih u ratu ravno je milionu potpisa u miru. Dvojica mojih poznanika, studenti, godinama su bili cimeri, delili su i džeparac, svoje tajne, gledali iste filmove. Nisu još služili vojsku, nemaju, dakle, ni ratni raspored, neće ih ni mobilisati. Jedan od njih prijavio se na front kao dobrovoljac. U siromaškom kućerku nekog krajiškog sela upustio se u razgovor s jednom postarijom ženom. Na zidu je visila slika nekog mladića: Ko vam je ovaj momak? – pitao je. Moj sin, studira u Beogradu, odgovorila je žena. Dobrovoljac ništa više nije pitao, ražalostio se nad samim sobom, i nad celim